

Religionsvetenskapliga skrifter nr 61

Metodkompassen – kulturvetarens metodbok

Red. Lena Marander-Eklund
Ruth Illman
Blanka Henriksson

Åbo Akademi
Åbo 2004

Metodkompassen – kulturvetarens metodbok

Pärm Karin Fabritius

ISBN 978-952-12-4184-0 (online)

ISSN 0780-1270

ISBN 952-12-1292-8

Åbo Akademis tryckeri

2004

Innehåll

Förord	7
Del I: Med karta och kompass	11
Ett medvetet metodval <i>Jan Svanberg</i>	13
Från dagböcker och frågelistor till gravstenar och Internet. Ett axplock ur kulturvenskapernas källor och material <i>Blanka Henriksson</i>	21
Statistik och enkäter. En introduktion för kulturvetare <i>Nils G. Holm</i>	47
Deltagande observation i teori och praktik <i>Kennet Granholm och Jan Svanberg</i>	71
Att skapa och analysera ett muntligt forskningsmaterial <i>Lena Marander-Eklund</i>	93
Del II: Att välja riktning	117
Källkritik – en nyckel till det förslutna <i>Nils Erik Villstrand</i>	119
Att tolka folkloristiska uppteckningar <i>Ulrika Wolf-Knuts</i>	143
En introduktion till kulturanalys <i>Blanka Henriksson</i>	167
Diskursanalys <i>Kennet Granholm</i>	189

Berättelseanalys – analys av personliga erfarenhetsberättelser <i>Lena Marander-Eklund</i>	209
Intertextualitet <i>Camilla Asplund Ingemark</i>	233
Religionspsykologiska forskningsmetoder <i>Siv Illman</i>	249
Att analysera symboler <i>Ruth Illman och Maria Leppäkari</i>	273
Några viktiga termer	295

Förord

Diskussioner kring metod är centrala i alla forskningssammanhang. Detta gäller såväl den första proseminarieuppsatsen som skrivs som all fortsatt forskningsverksamhet. I vissa fall kan studenter uppfatta att valet av analysmetod är problematiskt. Med denna bok, *Metodkompassen*, försöker vi avhjälpa denna situation med att ge några förslag på riktlinjer som stöd för navigering i metodhavet. Men vi vill också påminna att metoddiskussioner är något som ständigt ska återkomma i forskningssammanhang och att dessa frågor sällan har givna svar utan snarare är något som ständigt ska problematiseras. *Metodkompassen* ska därför inte läsas som ett regelverk utan snarare som ett underlag för vidare diskussioner.

Metodkompassen är en metodbok avsedd för studerande i kulturvetenskaper. Den är tänkt som stöd i samband med skrivandet av uppsatser på olika stadier och i olika kulturvetenskapliga ämnen med en tyngdpunkt på folkloristik och religionsvetenskap. I boken presenteras olika kulturvetenskapliga forskningsmetoder, illustrerade med exempel, som kan bilda en utgångspunkt för din forskningsuppgift. Artiklarna är skrivna av lärare och forskarstuderande i folkloristik, religionsvetenskap och historia vid Åbo Akademi med syfte att på ett relativt lättillgängligt sätt presentera möjliga och användbara metoder. I

vissa fall utgår skribenterna från sitt eget specialområde, i andra har de satt sig in i en metoddiskussion enkom för den ifrågavarande artikeln. Boken är alltså tänkt som en lärobok. Med detta följer ett pedagogiskt grepp som kan uppfattas förenklande för den längre hunna forskaren. Föregångaren till denna bok var ett metodkompendium (2001) som sammanställdes för internt bruk med tanke på studerande i ämnena folkloristik och religionsvetenskap. Med denna bok hoppas vi på att kunna bredda läsekretsen.

Författarnas förståelse av metod i denna bok kan variera en aning. Överlag är det ändå fråga om att med metod förstå ett relativt konkret tillvägagångssätt, ett redskap för skribenten att skapa ordning i ett material eller problemområde, men också ett sätt att skapa sitt eget forskningsmaterial till exempel via fältstudier. Vi talar således om både insamlingsmetod och analysmetod. Denna tudelning av förståelsen av metod syns också i denna bok. I den första delen *Med karta och kompass* presenteras i första hand insamlingsmetoder och i den andra delen *Att välja riktning* presenteras förslag på analysmetoder. Dessa ska endast ses som förslag på metoder, och det är enkelt att gå vidare via de relativt omfattande litteraturförslagen som ges i samband med artiklarna. Boken är inte heller på något vis heltäckande utan speglar i ganska hög grad de forskarintressen som lärarna och forskarna i folkloristik och religionsvetenskap vid Åbo Akademi har i dag. Teoretiska frågeställningar på en mera begreppslig grund går boken egentligen inte in på. Boken avslutas med en förteckning på ordboksdefinitioner av centrala begrepp.

I denna bok används begreppet metod således i första hand i betydelsen redskap eller tillvägagångssätt. Metod är ändå inte något entydigt. Avsnittet *Med karta och kompass* inleds genom diskussioner kring detta. Jan Svanberg ger sin syn på frågor som är centrala i en diskussion om metod och de implikationer det

har för uppsatsskrivandet ur handledarens synvinkel. Blanka Henriksson presenterar en översikt över möjliga materialkategorier som en kulturvetare kan använda sig av som bas för sin forskning. Många kulturvetare använder sig oftast av kvalitativa metoder med syfte att nå en förståelse för ett ämne. Nils G. Holm lyfter, i sin artikel om statistiska metoder, fram de många gånger outnyttjade möjligheter kvantitativa metoder har att erbjuda en kulturvetare. Jan Svanberg och Kennet Granholm ger en presentation av deltagande observation, både ur en historisk synvinkel och med utgångspunkt i ett aktuellt fältprojekt. Lena Marander-Eklund presenterar intervjumetoden som ett sätt att skapa sitt eget forskningsmaterial och ger samtidigt några exempel på möjlig analys av muntligt material.

Bokens andra del *Att välja riktning* inleds med mera allmän- giltiga frågor kring källkritik av historikern Nils-Erik Villstrand. Ulrika Wolf-Knuts ger i sin artikel exempel på möjliga analysmetoder för folkloristiska uppteckningar, det vill säga nedtecknade texter som till exempel ordspråk utan kontext. I artikeln om kulturanalys visar Blanka Henriksson på de svårigheter vi stöter på när vi analyserar vår egen kulturfär. Kulturanalysen eller kulturens grammatik kan här ses som en möjlighet att motverka vår närblindhet bland annat genom att lära oss att främmandegöra det bekanta. I Kennet Granholms artikel presenteras diskursanalysens möjlighet att tolka samhällsdebatt såsom frågor kring jämställdhet och droganvändning. Vidare visar han de möjligheter metoden ger när man analyserar diskussionsprogram på TV. Lena Marander-Eklund ger i artikeln om berättelseanalys exempel på hur personliga erfarenhetsberättelser kan analyseras. Camilla Asplund Ingemark presenterar intertextualiteten som begrepp och analysmetod. Siv Illmans artikel handlar om religionspsykologiska tillvägagångs- sätt såväl utgående från studier om religiösa grupper som med

utgångspunkt i skönlitteratur. I den sista artikeln presenterar Ruth Illman och Maria Leppäkari vad som avses med en symbol och vilka betydelser olika forskare har tillskrivit symboler. Dessutom ges ett konkret exempel på symbolanalys med staden Jerusalem som tema.

Redaktionen för *Metodkompassen* vill tacka skribenterna för deras insats och för intressanta diskussioner kring metodfrågor bland annat under ett seminarium den 26.9.2003. Ett speciellt tack vill vi rikta till professor Nils G. Holm för att han har upptagit boken i skriftserien Religionsvetenskapliga skrifter. Vi vill också tacka Anne Holmberg för layout, Sofie Strandén för språkgranskning av texterna och Karin Fabritius för pärmdesign.

Åbo 19.12.2003

Lena Marander-Eklund, Ruth Illman och Blanka Henriksson

Del II: Att välja riktning

Källkritik – en nyckel till det förslutna

Nils Erik Villstrand

Vad förstås med källkritik och hur går något som av en historiker förliknats vid sunt förnuft till i praktiken? Vad behövs källkritik till, och vad kan man åstadkomma med hjälp av den? Den följande framställningen ger ett svar på dessa frågor, men inledningsvis bjuds läsaren på en aptitretare i form av en interiör från reformationstidevarvets Sverige.

Riksdagen i Västerås 1527

Man skrev 1527 då kungen Gustav Vasa sammankallade till en riksdag i Västerås, ett ständermöte som något oegentligt brukar kallas reformationsriksdagen i Sveriges historia. Peder Svart berättar i sin krönika om Gustav Vasa hur mötet gick till. Det började med den kungliga framställningen, propositionen skulle vi säga i dag, där rikets svåra belägenhet och oviljan att komma regenten till mötes framställdes. Bara prelaterna mådde väl i det svenska riket. Kronan och adeln var fattiga, och kungen hade fått nog, han ville avgå, i all synnerhet som han aldrig hade bett om att få bli kung.

Undertexten var närmast övertydlig för de församlade representanterna för de fyra stånden. Men biskop Hans Brask förklarade att kyrkan saknade alla möjligheter att avstå något, och han fick stöd av den adliga oppositionens talman Ture Jönsson (Tre rosor). Detta fick den indignerade kungen att ta till orda, han förklarade hur inte ens den värste i helvetet ville vara kung i Sverige. I slutet av sitt anförande brast kungen i gråt, vilket fick också nästan alla andra att brista ut i tårar. Kungen drog sig tillbaka till slottet i staden där han låste in sig med sina närmaste män och höll gästabud. Riksdagsmännen fick nu ensamma försöka reda ut situationen, och först efter många misslyckade försök lyckades man få kungen att återvända till mötet. Man gick nu med på allt han begärt om han bara fortsatte som kung.

Det är dramatik och nerv i berättelsen som möter oss i många historieböcker, senast i Herman Lindkvists *Historien om Sverige* (1993). Suget efter goda berättelser är stort i vår tid och det kommersiellt intressanta i att tillfredsställa det fullt ut har förlagsvärlden inte missat. Men är det då något som tyder på att det Svart så målande beskriver inte skulle gå att anföra som ett svar på frågan hur riksmötet i Västerås gick till? Alla de väsentliga dokumenten från riksmötet finns bevarade och i dem finns det inget som skulle ge en antydning om att Gustav Vasa måste hantera en adlig opposition. En sådan förekom inte enligt dem.

Hur ska vi välja mellan de båda bilderna av händelseförloppet? Vi behöver närmare kunskap om krönikan, dess upphovsman och tillkomstomständigheter. Det visar sig då att den i allt väsentligt är kungens eget verk och att den tillkom mot slutet av hans liv, d.v.s. omkring år 1560, med den kunglige hovkaplanen Peder Svart i rollen som renskrivare och redigörare. Som historikern Lars-Olof Larsson (2002) skriver i sin uppmärksammade biografi över Gustav Vasa är det "Gustavs egen stämma som ljuder i krönikans ömsom raljerande, ömsom drä-

pande formuleringar”. Krönikans berättelse från riksdagen är ett dramatiserat kompilat av riksdagshandlingar. Det helt obefogade infogandet av Ture Jönsson i en roll som oppositionsledare berodde på att denne i ett senare skede blev kungens bittra motståndare som Gustav Vasa slutligen såg till att dödades.

Vem behöver källkritik?

Den moderna historieforskningen byggde på 1800-talet i hög grad upp sin identitet kring metoden. Källkritiken blev ”Den Historiska Metoden” med en kapacitet att skilja agnarna från vetet, d.v.s. falskt från sant. När historikerna på nordisk basis på 1960-talet började samlas för att gemensamt dryfta teori- och metodproblem kallades det återkommande mötet för Nordiska fackkonferensen för historisk metodlära, eller i vardagligt tal ”metodkonferensen”. Akademiska kurser kring teoretiska och metodiska frågor brukar historikerna alltiämt välja att kalla kort och gott metodkurs. Och historiker har varit och är påfallande återhållsamma som teoriproducenter. De väljer i stället att låna in dem. I modernitetens 1970-tal ville historieforskningen vetenskaplig- och nyttiggöra sig genom att närma sig samhällsvetarna i deras ambition att påvisa invarians, medan teori- bildningar inom ämnen som antropologi och litteraturvetenskap i ett nutida postmodernt intellektuellt landskap har större lyskraft.

Historiker anses inte utan skäl vara duktiga på källkritik, och en historiker värd namnet ska genom ”learning by doing” ha tillägnat sig den som ryggmärgskunskap. Men också inom andra ämnen behövs källkritik i praktisk tillämpning, i själva verket alltid då det som intresserar forskaren finns i det förflutna och han eller hon inte kan göra egna omedelbara iakttagelser. Det finns nämligen ingen vetenskapligt acceptabel väg

till kunskap om förhållanden i förfluten tid förbi källkritiken. Insikter i källkritik är också värdefulla i ett samtidsperspektiv och då inte bara för forskare. Den som vill ta sitt ansvar som medborgare i en demokrati på allvar utövar källkritik såväl vid läsning av morgontidningen som framför TV-apparaten på kvällen. Och en god journalist är en källkritiskt arbetande journalist.

Vad är källkritik?

Tillbaka till riksdagen i Västerås 1527 – krönikan har visat sig vara oanvändbar som ett svar på frågan hur riksdagen gick till och vilka krafter som låg bakom beslutet om en indragning av kyrkans stora förmögenhet. Men det betyder inte att krönikan skulle vara generellt oanvändbar. I vilken mån den kan användas beror på den fråga vi ställer, och all forskning börjar med en fråga som kan uppfattas som vetenskapligt relevant. Om den fråga vi ställer gäller hur Gustav Vasa arbetade för att legitimera sitt maktinnehav träder krönikan fram som högintressant och kan tillmätas ett starkt bevisvärde. Men då använder vi den på ett annat sätt. Vi tar fasta på den som kvarleva och inte som berättelse. Därmed har vi kommit fram till en väsentlig distinktion inom den källkritiska metodarsenalen och det motiverar att vi tar allt från början.

Det första som då behöver sägas är att historikern och alla andra som blickar bakåt i sin forskarpraktik intresserar sig för sådant som inte längre finns. En sådan forskare är därför tvungen att ägna sig åt att rekonstruera, att återskapa, det förflutna. Huruvida detta är att tilldela sig själv en alltför gudfaderlig roll eller inte ska jag kort beröra avslutningsvis. Nu utgår vi tills vidare från att det är möjligt. Historien vill vara en empirisk vetenskap, och en sådan bygger på iakttagelse. Den som vill

skapa kunskap om det förflutna måste alltså ha tillgång till något han eller hon kan iaktta i sin samtid. De fenomen han eller hon väljer att intressera sig för måste emellertid ha en egenskap som är helt avgörande. De måste stå i ett samband till de företeelser i det förflutna som han eller hon vill återskapa. En källa finns alltså i samma rum och tid som forskaren men kan upplysa om förhållanden i förfluten tid.

Snart sagt alla fenomen i vår samtid kan fylla denna funktion om vi med det förflutna menar allt som ligger bakom det framrusande nuet. Det kan vara fråga om ett landskap, en byggnad, ett konstverk, ett redskap, en bok eller ett dokument. Listan kan med lätthet göras oöverskådligt lång. Vad som kan fungera som källa beror på föremålets egenskaper och vad forskaren råkar vara intresserad av i sin vetenskapliga praktik. Och historikerns intressefokuseringar har förändrats. Från ett ensidigt intresse för stater och politik, det som brukar kallas "kungar och krig", har intresset gått över ekonomiska och sociala strukturer och processer till det folk har "mellan öronen", m.a.o. människors mentala universum eller föreställningsvärldar. Den som följt med ämnets utveckling är inte förvånad över att Bengt Ankarloo, en svensk professor emeritus i historia, år 2003 gav ut en bok som heter kort och gott *Helvetet*.

Därmed kan vi ge följande definition av källkritik: Med källkritik avses metoder för att avgöra om uppgifter som källorna ger är användbara för ett visst syfte eller inte. Utmaningen för forskaren består således i att komma underfund med det exakta sambandet mellan det fenomen i samtiden han iakttar och den förflutna verklighet han vill skapa giltig kunskap om. Det gäller således att, som filosofen Bengt Kristensson Ugglå (2002) formulerat det, etablera en relation mellan något som finns och något som inte längre finns. Den som väljer att forska som historiker tyder de spår som det förflutna lämnat efter sig.

Fråga det förflutna (Dahlgren & Florén, 1996) har en mycket läs-
värd svensk introduktion till historieforskningen som sin hu-
vudrubrik. I det följande utgår jag ifrån att forskaren inte bara
har sin fråga. Han har därtill besökt inte minst de olika minnes-
förvaltande institutionerna – arkiv, bibliotek och museer – i syfte
att kartlägga sådant material som han tror kan visa sig vara an-
vändbart. Den erfarna forskaren protesterar här med emfas och
framhåller hur ingen i praktiken arbetar på detta mekaniska sätt,
utan hur de olika elementen i en forskningsprocess går in i och
påverkar varandra. Förvisso är det så, men av pedagogiska skäl
är det av fördel att tänka sig forskningen som en process i olika
klart iakttagbara skeden som följer på varandra, som en trappa
med steg fram till den vetenskapliga kunskapen. Och en sådan
process börjar med frågan, eller problematiseringen, som följs
av kartläggningen av potentiella källor. Därefter står i princip
källkritiken i tur.

Till skillnad från de forskare som ägnar sig åt ett studium
av sin samtid är historikern hänvisad till ett givet material som
inte kan förmeras. Det är vad det är som ett resultat av systema-
tisk eller slumpmässig bevaring och gallring. En del finns i tryggt
förvar i olika arkiv, medan annat löper en stor risk att förstöras
av fukt eller förintas av eld. Vissa företeelser är bättre doku-
menterade än andra. De har helt enkelt lämnat många tolknings-
bara spår. En av historikernas skötesynder är materialstyrdheten
– de skriver mycket om det väldokumenterade, och den ensi-
diga fokuseringen på detta riskerar att snedvrída vår uppfatt-
ning om det förflutna. Bristen på material gör en del frågor ve-
tenskapligt meningslösa att ställa, men resultatet av en genom-
förbar studie bör kompletteras med en diskussion om fenomen
som av allt att döma var av betydelse i de dåtida sammanhangen
men som i brist på källor inte öppnar sig för en undersökning.
Militärhistorikerna, som i dag med all rätt uppmärksammar

logistikens avgörande betydelse för all äldre krigföring, skriver utförligt om spannmålsförsörjningen som det finns rikligt med uppgifter om. När det gör det borde de också i större utsträckning än vad de gjort besinna att soldater inte bara var hungriga utan också måste ha varit törstiga och att inte heller drycken fanns där av sig själv när den behövdes.

Yttre källkritik

Det första steget i en källkritisk arbetsprocess är att fastställa källans tillkomstförhållanden, något som ofta kallas yttre källkritik. En synonym benämning är identifikation. Den kan indelas i två olika etapper, nämligen klassifikation och upphov. Vid klassifikationen hänförs det som vi avser att utnyttja till en grupp eller en klass, såsom stenyxor, dagböcker eller testamenten. När forskaren bestämmer upphovet avgör han eller hon vilken person eller grupp som skapat den potentiella källan samt när och var detta har ägt rum. Ett dokument som är anonymt kan kanske på goda grunder knytas till en person eller krets tack vare handstil och/eller innehåll. En odaterad text kan utöver sina karakteristika som fysiskt föremål med viss framgång tidsbestämmas utgående från sitt innehåll. Forskaren kan bestämma en *terminus post quem*, d.v.s. tiden efter vilken den måste ha tillkommit eller en *terminus ante quem*, tidpunkten före vilken den måste ha skapats.

Samtidigt som man fastställer ursprunget görs en bedömning av äktheten, att något är vad det ger sig ut för att vara. Det råder ingen brist på skickligt genomförda förfalskningar. De berömda Hitlers dagböcker som dök upp 1983 är bara ett exempel av många. Den som vill fördjupa sig i förfalskningarnas i sig fascinerande historia där proven på mänsklig kreativitet och/eller snikenhet är många hänvisas till Ingemar Carlssons bok,

På lögnens väg (1999). Också en specialist kan bli lurad, men äktheten är i allmänhet inte svår att avgöra, det mesta som möter forskaren i bibliotek, arkiv och museer är faktiskt exakt det som det utger sig för att vara. Det finns kontrollmetoder att förlita sig på i situationer då varningsklockorna ringer. De kan formuleras som fyra uppmaningar:

1 Beakta sammanhanget!

I vilket sammanhang ingår den potentiella källan? Har ett dokument under dunkla omständigheter hittats bortgömt eller bortglömt eller ingår det i den helhet som en arkivbildare har lämnat efter sig? Ett brev som sänts till en statlig myndighet, som införts i myndighetens diarium, ingår i ifrågavarande myndighets arkiv och som myndigheten har behandlat, finns det praktiskt taget ingen grund att misstänka för att vara falskt.

2 Studera den tänkta källan som fysiskt föremål!

Fyller föremålet de rent materiella kraven för att kunna höra till en viss tid och miljö? Är den tänkta källan ett dokument kan t.ex. papperskvalitet, bläcktyp eller besegling vara avslöjande detaljer.

3 Genomför ett filologiskt studium!

Om den potentiella källan är ett dokument – fyller texten kraven på stil och innehåll för att kunna ha sitt ursprung i en bestämd tid och miljö? Här kan anakronismer i texten, d.v.s. företeelser som är logiskt otänkbara i ett givet tidssammanhang, fälla avgörandet. Om en brevskrivare från 1700-talet berättar om hur han skriver sitt brev i skenet från ett stearinljus kan vi vara säkra på att brevet är en förfalskning. Stearinljus fanns inte före 1830-talet.

4 Skaffa fram kompletterande information!

Vilken information innehåller andra källor om föremålet och dess tillkomsthistoria? Tidigare forskning kan också vara till hjälp. Äktheten kan redan ha bevisats eller förfalskningen avslöjats.

Ett problem som aktualiseras betydligt oftare än regelrätta förfalskningar är föremål som inte riktigt men nästan är det som de utger sig för att vara. Trots att anteckningarna i en dagbok ger sken av att vara gjorda vid slutet av varje dag behöver de inte ha gjorts så tätt inpå de händelser som skildras. Dagboksförfattaren kan ha levt en intensiv vecka och fått tid att summera veckans händelser först lördag kväll. Men de redovisas det oaktat dag för dag. Ett annat exempel är memoarer som sammanställts av en "spökskrivare" och där läsaren inte kan avgöra var huvudpersonen slutar som berättande subjekt och skrivaren tar vid.

Inre källkritik

Identifikationen inklusive äkthetskontrollen är grundläggande åtgärder inom källkritiken. De utgör det första nödvändiga steget. De följande stegen, eller den inre källkritiken, där användbarheten står i fokus, ställer forskaren inför ett vägval. Han kan utgående från den fråga han ställt ta fasta på materialet som kvarleva eller som berättelse. En tredje möjlighet är att arbeta med indicier.

Skillnaden är den här: Då en forskare använder sig av ett material som kvarleva är det han själv som gör iakttagelser. Då han använder sig av ett skriftligt material som berättelse är det andras påstådda iakttagelser han bygger på. En kvarleva kallas också en direkt källa och en berättelse en indirekt källa. Om forskaren argumenterar utgående från indicier saknas alla iakttagelser om det han vill studera i det förflutna. Han utgår då från kända omständigheter eller det historiska sammanhanget.

Ordet "källa" i källkritiken används självfallet bildligt med en lättigenkännlig konkret förebild. Ordet i sin ursprungliga betydelse som en plats där grundvatten naturligt tränger fram ur

jorden tydliggör skillnaden mellan kvarleva och berättelse. Hur avgör den förstiga om vattnet i källan är drickbart? Den som själv hämtar upp vatten förlitar sig på sina egna observationer medan den som ämnar dricka ett vatten som hämtats upp av någon annan tyr sig till personens varudeklaration.

Kvarleva

Alla föremål som överhuvudtaget finns kan användas för att ge kunskap om den situation som de är eller har varit en del av. Alla produkter av mänskligt handlande kan upplysa oss om sina upphovsmän – deras motiv och de resurser som de förfogade över. De kan utnyttjas som kvarlevor. En kvarleva är således en lämning från en bestämd tid som kan användas som kunskapskälla om denna tid. Forskaren har i sin samtid tillgång till föremål som har ingått i de sammanhang i det förflutna han vill skapa kunskap om. Han gör iakttagelser relaterade till dessa föremål och sluter sig från resten till helheten eller från resultatet till bakgrunden.

Ofta kommer källans performativa aspekt till användning, d.v.s. att källan är en så viktig del av en handling att den är essensen i själva handlingen. Om den saknas så finns inte själva handlingen. Ett testamente erbjuder ett utmärkt exempel. Genom ett dylikt dokument, vars rättsgiltighet inte kan dras i tvivelsmål, fördelar en person sin egendom efter sin död. Dokumentet är så centralt att det i själva verket är denna handling. Den roll som ett dokument kan spela är givetvis beroende av den grad av skriftlighet som präglar ett samhälle. Men också andra handlingar än ett dokument kan självfallet ha en performativ kraft i ett bestämt samhälle.

Hur arbetar en forskare med ett material som kvarleva? Han eller hon iakttar föremålet och drar sina egna slutsatser. Låt oss

tänka oss att forskaren har ett antal stenar på sitt bord. Samtliga bär spår av att ha varit föremål för bearbetning av en människa och forskaren klassificerar föremålen som stenyxor. Fyndsammanhanget talar entydigt för att de har skapats och varit i användning under stenåldern. Inget tyder på att de inte skulle vara äkta stenåldersföremål. De har uppenbart gjorts för att användas som huggredskap, och forskaren noterar att deras egg är mycket vass. Relevant kunskap i sammanhanget är att andra stenålderskulturer som efterlämnat yxor med en dylik vass egg bodde i timrade hus. Den insikten får fungera som slutledningsprincip, som är ett oundgängligt element i arbetet med ett material som kvarleva. En korrekt identifiering och en giltig slutledningsprincip öppnar för ett vetenskapligt giltigt påstående om det förflutna. I vårt exempel skulle det bli att de ifrågasvarande stenåldersmänniskorna bodde i timrade hus. Men – och omvänt – om antingen identifieringen är felaktig eller slutledningsprincipen irrelevant så är slutsatsen värdelös.

Ett annat exempel står till buds i en statsministers dagboksanteckningar. Vi vet att det är en genuin dagbok, politikern har själv skrivit anteckningarna varje kväll. Men vi märker att de innehåller ovanligt många slarvfel, överstrykningar och rättelser under en bestämd vecka, just den vecka då landet hamnade i krig med sin grannstat. Vi vill veta hur statsministern upplevde och hanterade situationen och kan tack vare våra iakttagelser av hur han skrev dagbok avgöra om han upplevde en stor psykisk press eller inte – det finns kanske misstankar om att han var en quisling och gick fiendestatens ärenden. Men också här aktualiseras behovet av en slutledningsprincip, förslagsvis att textförfattare som lever under stark press gör fler fel än de vanligtvis gör när de skriver. Och den lilla misstanken att överstrykningarna och rättelserna beror på att politikern mycket medvetet just denna vecka skrev dagbok med tanke på sitt ef-

termäle och därför gjorde så många korrigeringar ger oss möjligen anledning att ifrågasätta resultatet.

Slutledningsprincip kan ersättas med ett annat mycket centralt begrepp i vetenskaplig vokabulär, nämligen teori. Redan i sin källkritik är forskaren således beroende av teoribildningar kring mänskligt beteende.

Berättande källa

Dokumentet har en central plats i forskning om det förflutna, och skrivna texter kan till skillnad från andra föremål utnyttjas för att ge information om också andra förhållanden än sin egen tillkomstsituation. I texter kommer berättande subjekt till tals, och deras påståenden kan användas som en berättande källa. Skriftligt material kan således användas på två olika sätt. Vilketdera som kommer i fråga beror som sagt på vilken fråga forskaren har ställt. Den nyssnämnda dagboken innehåller en berättelse av en central politisk aktör i ett för åtminstone två olika stater viktigt händelseförlopp. Samtidigt kan den som redan framgick användas som kvarleva i syfte att klarlägga politikerns fysiska och psykiska beredskap att hantera en kris.

Ett villkor vid användning av skriftligt material är att texten är rätt förstådd, att den blir läst på skribentens villkor. Texten i en dagbok från sekelskiftet 1900 skriven på svenska i Åbo öppnar sig med lätthet, låt vara att den knappast är utan fallgropar. Utmaningen för forskaren är i alla fall så mycket större då han konfronteras med ålderdomliga texter eller texter från andra kulturer. Vad menade egentligen Gustav II Adolf då han uttalade sig på följande sätt inför rikets råd i november 1629, kort före Sveriges definitiva inträde i det trettioåriga kriget: "Jagh seer migh sjellf ingen rooligheet meer haffva att förventa, för än then eviga roligheeten". De flesta har hört den inte alltför då-

liga historien om svensken som i Köpenhamn vill "till en rolig plats" och av taxichauffören skjutsas till begravningsplatsen och inser genast att det kungen avsåg var att han inte kunde räkna med någon ro under resten av sin levnad.

Exemplet är således, som exempel i pedagogiska sammanhang oftast är, övertydligt. Men det ger en antydning om de svårigheter som möter den som vill göra en längre tidsresa. Peder Svarts berättelse om Gustav Vasas gästbud i Västerås bjuder på ett större motstånd då det heter att han samlade "fattigkarar them han viste med haffua warit i lijdingen och sinne hade att taga aff liusen som man plägar seia". Ordet "lijdingen" står för ledning som betyder krig men "liusen" i talesättet – är det ljus eller löss eller kanske något annat och vad kommunicerade talesättet? Kungen höll sitt gästbud och "hade sijn roo endeles aff theras wijsor skempt och kortwijll". Vad var det som lugnade eller roade honom, visor, skämt och, ja, vad då? Den intellektuella utmaningen består i att försöka förstå texten så som den var avsedd att förstås, att bl.a. urskilja fraser och ironi. Forskaren skaffar sig de optimala förutsättningarna genom att läsa forskningslitteratur om den tid han intresserar sig för och genom att läsa en tillräckligt stor mängd texter från just den tiden.

Det ligger en stor makt i orden, rättare sagt i att kunna avgöra vilket betydelseinnehåll ett ord har i språkbruket. När Gustav III talade och skrev om en medborgare avsåg han, som historikern Mikael Alm visat i sin avhandling *Kungsord i elfte timmen* (2002), i själva verket en god undersåte och inte, som man kunde tro, en självständig eller myndig samhällsmedlem. Orden är länkade till varandra. Kungen upprätthöll en diskursiv auktoritet och såg till att klyftan mellan maktens språk och de underlydandes språk inte blev för stor. Ordens betydelse ändras över tid, vilket en forskare måste vara uppmärksam på. Det finns i dag en särskild gren av historieforskningen som äg-

nar sig åt studiet av begrepp och hur de töms på gammalt och fylls med nytt innehåll.

Den som berättar kan naturligtvis ibland fabulera fritt utan några som helst ambitioner att lägga band på sitt berättande. Och en person som berättar om något har alltid ett syfte med sitt berättande. När ett material används som en berättande källa är fastställandet av sanningshalten det avgörande problemet som forskaren konfronteras med. Låt oss utgå från ett ögonvittne. Vad karakteriserar ögonvitnesskildringar? Torsten Thurén (1997) som publicerat insiktsfulla läroböcker i källkritik ger oss en lång lista:

- ett vittne ser vad det förväntar sig att se
- ett vittne lägger märke till endast en del av det han möter
- ett vittne tolkar det som han ser
- ett vittne kan bli avsiktligt lurat
- ett vittne påverkas av andra (vad någon ser, vad någon tror sig ha sett och vad någon berättar sig ha sett)
- ett vittne glömmer och berättelsen förvrängs p.g.a. glömska
- ett vittne ljuger eller förvränger medvetet i sitt vittnesmål
- ett vittnesmål kan föras vidare i många led och därmed bli förvrängt.

Är det inför en sådan mångfald potentiella förvrängande omständigheter över huvud mödan värt att försöka använda berättelser för att påstå något om fenomen i förfluten tid? Riskfaktorerna är påfallande många och av besvärande art, men vägarna till pålitlig information är ändå inte stängda. Fyra dimensioner eller kriterier bör beaktas då ett material används som berättande källa:

1 Närhet och samtidighet

En berättare som i tid och rum befinner sig nära det han berättar om har bättre förutsättningar att leverera en pålitlig berättelse än den som iakttagit samma händelseförlopp på avstånd. Idealberättaren enligt närhets- och samtidighetskriteriet är en berättare som är ögonvittne och som så gott som omedelbart levererar sin berättelse. Då kan inte glömskan komma åt att förvanska berättelsen och inte heller andra personer som med iakttagare och diskussionspart eller berättelseproducent gällande det gemensamt upplevda.

2 Oberoende

Vi tänker oss att vi har tillgång till två berättelser om samma händelseförlopp eller omständighet. Vi märker hur väl berättelserna stämmer överens med varandra, att de tycks stöda varandra. Just detta kan vi ta som ett tecken på tillförlitlighet om ett viktigt villkor är uppfyllt, nämligen kravet på att berättelserna har tillkommit oberoende av varandra. Överensstämmelsen ökar självfallet inte tillförlitligheten om den ena berättelsen har haft den andra som förlaga, som källa. Den är då en andrahandskälla (eller sekundärkälla) medan den berättelse som fungerade som förlaga är en förstahandskälla eller med en latinisering primärkälla.

Överensstämmelsen mellan påståenden kan således tas som ett tecken på pålitlighet om de har tillkommit oberoende av varandra. Framför allt följande drag kan vara avslöjande när det gäller ett eventuellt beroende:

- verbala likheter, d.v.s. samma ordval och fraser i vardera texten
- gemensamt stoffurval, d.v.s. båda texterna redogör för samma omständigheter

- detaljer, särskilt ur berättarsynvinkel perifera sådana, som förekommer i båda texter och därtill kanske i samma ordningsföljd
- gemensamma fel, d.v.s. den beroende berättelsen återger samma (sak)fel som sin förlaga

3 Saklighet

Två av varandra oberoende berättelser om samma sak av ögonvittnen som så gott som omedelbart har levererat sina berättelser är ett mycket gott utgångsläge i ett försök att skapa kunskap om det förflutna. Ännu återstår emellertid en viktig och ibland mycket svårlöst uppgift, nämligen att klarlägga källornas eventuella tendens. Präglas berättelsen av saklighet eller finns det något i sammanhanget som talar för att det låg i berättarens intresse att vinkla sin berättelse? Forskaren bör skapa sig en så klar bild som möjligt av berättarens situation och berättelsens syfte. Det grundläggande antagandet är givetvis att tendensen gynnar berättarens egna syften eller syften hos grupper han identifierar sig med.

I undersökningen av berättelsens saklighet kan den berättelse eller de berättelser som forskaren intresserar sig för som tänkbara källor användas som kvarlevor för att ge upplysningar om berättarens/berättarnas egenskaper, attityder, sympatier och antipatier. Vilka var berättarens relationer till de personer han berättar om och verkar han vara en omdömesgill person som är försiktig i sina omdömen? De här uppgifterna kan kompletteras med uppgifter ur andra källor eller ur forskningslitteraturen.

Tendenskritiken aktualiserar inte bara medvetna lögner och förvrängningar utan också vinklingar som uppstått omedvetet. Tendensen i en berättelse behöver inte ligga i en förekomst av opålitliga påståenden. Det är mycket vanligt att den ligger i ett ensidigt urval av fakta. Den som förtiger förvränger.

Att det finns en tendens i en berättelse gör den inte i sin helhet värdelös som berättande källa. En tendentiös berättelse kan innehålla avsnitt utan tendens där ur berättarens synvinkel sett neutrala omständigheter återges. I en tendentiös berättelse kan också ingå medgivanden, d.v.s. sådant som går mot berättelsens tendens. Om två berättelser med motstridande tendens är samstämmiga på någon punkt kan den informationen uppfattas som pålitlig.

4 Realism

Få av oss är längre benägna att tro på vittnesmål om färder till Blåkulla och häxsabbater trots att det finns berättelser från 1600-talets Sverige och Finland om detta som fyller kraven på närhet, i den meningen att personerna berättar om vad de själva varit med om, oberoende och frånvaron av tendens. Det ingår helt enkelt inte i vår uppfattning om villkoren för mänskligt liv att något sådant skulle vara möjligt. Vår världsbild är naturligtvis något som är bundet till vår egen tid. Andra tider kommer att ha andra världsbilder, på samma sätt som människor tidigare har levt i ett mentalt universum som vi upplever som främmande och annorlunda. Den tidigmoderna människan levde i en religiös och magisk kontext medan vår är sekulariserad, förvetenskapligad och förnuftsstyrd. Den forskare som vill studera förfluten verklighet i form av människors världsbilder och hur de formades av livsmiljö och formade människors liv har naturligtvis all orsak att ta berättelserna om Blåkullafärderna på fullt allvar. Människorna upplevde att de hade varit med om just det de berättade om.

En berättelse som klarar sig igenom en källkritisk granskning utgående från dessa fyra kriterier ger forskaren uppgifter som är vetenskapligt användbara. Ändå kvarstår möjligheten att

uppgifterna inte är pålitliga. Man brukar därför ange som tumregel att det behövs två samstämiga uppgifter som bekräftar varandra. Det betyder att endast huvuddragen kan accepteras i en ensamstående berättelse.

Om vi en sista gång återvänder till riksdagen i Västerås och Peder Svarts krönika kan vi notera hur en källkritisk behandling av den som berättelse aktualiserade såväl närhets-, beroende- som saklighetsdimensionen. Det låg många år mellan riksdagen och krönikan, vars skildring till stora delar återgick på dokument från riksdagen. Krönikan är en partsinlaga med Gustav Vasa som upphovsman. Också i det källkritiska arbetet med berättelserna aktualiseras beroendet av teori. När vi tar ställning till krönikan som partsinlaga aktualiseras en teori om renässansfursten eller mera allmänt en maktteori. Just den får en stor betydelse för vår uppfattning om vad det var som fick kungen att ge Ture Jönsson rollen som aktiv oppositionsman. Vad som vi i själva verket därmed har gjort är att vi svarat på en varför-fråga, vilket aktualiserar en annan mycket central del av historikerns vetenskapliga praktik, nämligen förklarandet.

Använt som kvarleva har ett material en begränsad räckvidd och kan inte lämna upplysningar utöver den situation i vilket det ingått eller ingår. En berättande källa har en helt annan räckvidd i såväl tid som rum – berättelser kan som bekant handla om allt upptänkligt. Den berättande källans akilleshäl är tillförlitligheten, som är lättare att fastställa i arbetet med en kvarleva.

Indicier

Utöver möjligheterna att använda ett material som kvarleva eller berättelse finns också en tredje möjlighet att arbeta, nämligen med indicier. I den situationen finns det som redan fram-

hölls inga direkta iakttagelser. Möjligheterna till forskarens egna iakttagelser saknas eftersom allt material möjligt att använda som kvarleva lyser med sin frånvaro liksom därmed självfallet också varje berättelse om det fenomen som intresserar forskaren. Indicieargumentering består av att från kända förhållanden, såsom det historiska sammanhanget, sluta sig till andra förhållanden. Det mest klagörande exemplet på indicieargumentering är slutsatser *e silentio*. Forskaren drar då slutsatser ur (e, ex) tystnaden (*silentium*), närmare bestämt att en omständighet inte nämns i ett dokument eller i en grupp av dokument.

Historikern Kirsi Vainio-Korhonen (1998) intresserar sig för hantverk och företagande i Åbo ur ett genusperspektiv. Som andra forskare i äldre hantverk tvingas hon konstatera en allvarlig brist på källmaterial. I ingen källa omnämns kvinnor som spann eller vävde vid slutet av den svenska tiden. Vävnaden kring sekelskiftet 1800 måste i hög utsträckning studeras med hjälp av indirekt bevisföring, och linnevävnaden är inget undantag. En relevant omständighet är den stora införseln av lin till staden, en annan att spinnrockar var vanligast i de familjer inom vilka konsumtionen av linnetyg var liten. Något som också ska beaktas är att samtidigt som konsumtionen av linnetyg steg i Åbo, fördes ständigt betydligt mer linnetyger ut ur staden än vad som fördes in från landsbygden. Vi vet också att linnetyget föll i pris under den gustavianska tiden och att den yrkesmässiga produktionen av linne utförd av män gick ned samtidigt med att förändringar i befolkningsstrukturen pekar på att kvinnornas behov av förtjänstmöjligheter måste ha vuxit. Ytterligare en beaktansvärd omständighet i sammanhanget är att framställning av bomullstyger längre fram i tiden sysselsatte många mindre bemedlade kvinnor i Åbo. Vainio-Korhonen kan på detta indirekta sätt sluta sig till att linet var den största sysselsättaren i Åbo kring sekelskiftet 1800 och att det gav kanske så många

som inemot ett par tusen kvinnor deras bärgning. Det var i så fall fråga om hälften av stadens kvinnliga befolkning. Exemplet är också en nyttig påminnelse om hur bristfällig vår bild av det förflutna blir om forkaren arbetar materialstyrt.

Ett indicium är inte ensamt för sig en tillräcklig grund för ett vetenskapligt giltigt påstående, men metoden kan ibland erbjuda ett viktigt komplement till de två andra källkritiska arbetssätten. Så kan en ensamstående uppgift i en berättande källa med hjälp av ett stödande indicium visas vara den enda tänkbara möjligheten. Det ger således en möjlighet att kringgå kravet på två konfirmerande vittnesbörd.

Det rimligas konst

Det källkritiska regelverket uppkom när historikerna var ensidigt fokuserade på stater och politik, särskilt under perioder från vilka det tillbudsstående dokumentmaterialet är mycket begränsat. Situationen för en socialhistoriker som arbetar med massdata är naturligtvis en annan, inte så att behovet av källkritik skulle vara frånvarande för den som arbetar med t.ex. befolkningsförhållanden och befolkningsstatistik. Men alla data som inbegrips i undersökningen behöver inte utsättas för en minutiös granskning. Forskaren kan med hjälp av ett stickprov, orimligheter i den bild materialet förmedlar eller ett klarläggande av hur materialet i tiden samlades in på ett allmänt plan skapa sig en uppfattning om tillförlitligheten. Det spelar ingen roll om ett mindre antal av uppgifterna är inkorrekta såvida forskaren är intresserad av mönster och huvuddrag. Frågan om mörkertal, hur mycket som saknas av det som materialet utger sig för att redovisa, är däremot mycket väsentlig.

För mycket och för litet sägs skämma allt. En ofullständigt genomförd källkritik är självfallet någonting otillfredsställande

i en undersökning, men källkritik kan också drivas övernitiskt in en hyperkritik som gör det omöjligt att gå vidare i skapandet av kunskap.

Sannolikheter

Historiker redovisar ofta sannolikhetsresonemang i sina texter. De framhåller att något torde ha förhållit sig på ett bestämt sätt eller att någonting inte kan uteslutas. Formuleringsalternativen är många men innebörden är densamma. Forskaren vill göra gällande att någonting är sannolikt. Men vilka är de acceptabla möjligheterna för detta?

Ett dåligt material, såsom ett tendentiöst påstående i en berättande källa, kan locka en forskare till att påstå att något är sannolikt. Detta sätt att föra ett sannolikhetsresonemang är inte gångbart, eftersom det inte grundar sig på annat än forskarens inre förvissning. En annan forskare kan uppfatta det motsatta som lika sannolikt på lika goda, d.v.s. i själva verket dåliga, grunder. Påståenden om att någonting sannolikt gäller är berättigade endast då det utgående från samma material är omöjligt att hävda en annan uppfattning som sannolik.

Ett acceptabelt sätt att argumentera för en sannolikhet är att ange indicier till stöd. Så hade arkeologernas omdebatterade tes om ett lika abrupt som totalt brott i bebyggelsekontinuiteten i Österbotten under vikingatiden sin utgångspunkt i det faktum att föremålsfynden som var så många från den tidigare järnåldern plötsligt upphörde. Av ett dylikt sannolikhetsresonemang bör framgå både i hur hög grad något är sannolikt och varför det är sannolikt. Dylika sannolikheter får dock inte bli för många i en argumentation, och de får inte tas som utgångspunkt för fortsatta resonemang. Det går inte att bygga upp en trovärdig sannolikhet ovanpå en annan.

Fakta och fiktion

Den utmaning som traditionell historieforskning under de senaste decennierna utsatts för av postmodernt tänkande har förändrat synen på möjligheterna att skapa kunskap om förhållanden i det förflutna. *Det förflutna är inte längre vad det en gång var* (1998) lyder den smått geniala titeln på en bok i historisk metod och teori av den norska historikern Knut Kjeldstadli.

En forskare med en renodlat relativistisk kunskapsyn skriver snabbt ut sig ur historikernas krets, men historikerna har insett att deras uppdrag var ett betydligt mer krävande åtagande än vad man föreställt sig. Tidigare fogade vi historiker stolt och tveklöst in ett "re-" framför ordet konstruktion. Den tid som lämnat oss kunde till sina väsentligheter återskapas på ett sanningsenligt sätt. De flesta av oss använder fortsättningsvis det betydelseladdade prefixet, men det sker med ny eftertanke och efter avsevärd tvekan. Också traditionalisterna i skrået har lärt sig att såväl historikern som den av berättarakten betingade fiktionen är starkare närvarande i de texter han eller hon skriver än vad man tidigare kunnat ana. Den forskande historikern genomför en balansakt mellan att upptäcka och att uppfinna. Tolkningen är inte något som tar vid när historikern i en regel-trogen källkritisk exercis fastställt objektiva fakta som sedan låter sig kombineras på olika sätt. Det tolkande subjektet är närvarande i allt arbete, så också i källkritiken.

Nya källor förändrar situationen. Så vet vi i dag tack vare att arkiven har öppnats entydigt och definitivt att finländarna aldrig avlossade de mångomskrivna skotten i Mainila i november 1939 utan att det var en iscensatt provokation från sovjetisk sida. Men som kärnfrågan i en tid som är så starkt impregnerad av postmodernt tänkande framstår huruvida alla berättelser om en viss förflutenhet är likvärdiga oavsett innehåll. Som en håll-

bar ståndpunkt framstår uppfattningen att antalet rimliga berättelser om ett och samma stycke verklighet i det förflutna är begränsat. Detta är en av de insikter som diskussionen om förintelsen kan hävdas ha utmynnat i. Historiker väljer perspektiv och presterar tolkningar där de i samtliga fall skrivit in sig själva. Därmed är det inte så att alla tolkningar av ett fenomen skulle vila i sig själva och vara lika goda. Ett fenomen ter sig förvisso olika beroende på ur vilken synvinkel det betraktas, men källorna begränsar antalet möjliga tolkningar.

”Det förflutna talar faktiskt genom källorna, och det kan återerövas genom dessa källor”, skriver historikern Richard J. Evans i *Till historiens försvar* (2000). Historiker uppfattar inte längre källkritiken som ”Den Historiska Metoden”. Skråets moderna metodarsenal är så mycket större än så. Däremot finns det en utbredd konsensus åtminstone bland praktiserande historiker om att källkritiken är ett ofrånkomligt inslag i varje försök att skapa kunskap som i tillräckligt hög grad liknar det förflutna för att resultatet ska vara värt namnet vetenskap.

Bibliografi

Källkritikens metoder har jag med vissa referenser tidigare behandlat i Nils Erik Villstrand, Hans Rosing och Pentti Virrankoski, *Historien omkring oss* (Kurscentralen vid Åbo Akademi 1984).

För vidare läsning om källkritik och historieforskning

Dahlgren, Stellan och Florén, Anders (1996): *Fråga det förflutna. En introduktion till den moderna historieforskningen*. Lund.

Evans, Richard J. (2000): *Till historiens försvar*. Stockholm.

- Kjeldstadli, Knut (1998): *Det förflutna är inte vad det en gång var*. Lund.
- Kristensson Uggla, Bengt (2002): *Slaget om verkligheten. Filosofi – omvärldsanalys – tolkning*. Stockholm/Stenhag.
- Thurén, Torsten (1997): *Källkritik*. Stockholm.

Annan i texten nämnd litteratur

- Alm, Mikael (2002): *Kungsord i elfte timmen. Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772-180*. Stockholm.
- Ankarloo, Bengt (2003): *Helvetet*. Lund.
- Carlsson, Ingemar (1999): *På lögnens väg. Historiska bedrägerier och dokumentförfälskningar*. Lund.
- Larsson, Lars-Olof (2002): *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?* Stockholm.
- Lindkvist, Herman (1993): *Historien om Sverige. Historien om Gustav Vasa och hans söner och döttrar*. Stockholm.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (1998): *Käsin tehty – miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde. Käsitötuotannon rakenteet ja strategiat esiteellisessä Turussa Ruotsin ajan lopulla*. Helsinki (Historiallisia tutkimuksia 200.)

Post scriptum till den vetgirige: "Taga av ljusen" betyder att man går hårt fram mot fienden eller helt enkelt att man visar tapperhet. "Kortvil, kortvile eller kortvill" står för lustigt upptåg eller förlustelse, så nog var kungen road snarare än lugnad. Den som är "kortvilig" eller "kortvillig" är således lustig, skämtsam eller rolig. Detta vore kanske ett ord att ta i återbruk, som t.ex studentföreningarnas höst- och vårkortvill.